

УДК: 378.4 (477.83-25) (091): 429 М. Грушевський (477)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ПРОФЕСОР ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Олексій СУХИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

У статті висвітлено діяльність М. Грушевського у Львівському університеті у 1894-1913 рр.; показано, що наукова проблематика вченого була означена в інавгураційній лекції і реалізовувалася на кафедрі всесвітньої історії з особливим оглядом на історію Східної Європи у висвітленні трьох головних періодів: княжого, литовсько-польського і нового. Висвітлено зміст народницької концепції в національній історіографії; вчений заперечує “общерусску” історію; визнає тяглість історії українського народу. Концептуальні положення вченого були реалізовані ним в історії України-Руси. Особливе місце в дидактиці професора зайняли спеціальні курси та наукові семінари-вправи. Саме вони стали основою формування історичної школи М. Грушевського у Львівському університеті та НТШ. Праця М. Грушевського у Львівському університеті ускладнювалася конфліктами з польським університетським керівництвом, а згодом і з окремими членами НТШ.

Ключові слова: М. Грушевський, Львівський університет, історія українського народу, спеціальні курси, наукові семінари.

У 1894 р. Михайло Грушевський розпочав свою викладацьку працю у Львівському університеті. Його переїзду із Києва до Львова, а на практиці це означало із Росії до Австро-Угорщини, передували переговори, в яких брали участь головним чином Олександр Барвніський та Володимир Антонович. Українська громадськість міста з великим піднесенням зустріла молодого професора (приват-доцента) з Київського університету, який мав очолити новоутворену кафедру всесвітньої історії із спеціальним оглядом на історію Східної Європи – (українці вбачали в ній кафедру історії України)¹.

12 жовтня 1894 р. М. Грушевський виголосив інавгураційну лекцію, яку з інтересом вислухали не лише студенти, але й українські громадські діячі і, навіть, поляки. У “Вступному викладі з давньої історії Руси” автор представив курс з київської історії, висвітливши її “політично-громадську й культурну минувшість”, торговельні зносини з іншими народами, охарактеризував державний лад, виділивши два чинники – князя з дружиною і громаду, показав політичні змагання дружини і боярства, зазначивши, що “у нас князівсько-дружинний устрій не пройшов глибоко в масу народного, непересняв її цілою системою, як феодалізм

¹ У листопаді 1893 р. М. Грушевський отримав офіційного листа із запрошенням очолити кафедру, а 11 квітня 1894 р. відбулася його номінація на звичайного професора Львівського університету. До Львова вчений прибув в кінці вересня 1894 року // Перша лекція М. Грушевського у Львівському університеті. Електронний ресурс. Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua > [irbis-nbuv](http://irbis-nbuv.gov.ua) > [cgiirbis_64](http://irbis-nbuv.gov.ua) > [giley_2018_130_9](http://irbis-nbuv.gov.ua).

західний, не пустив глибокого корення в самий ґрунт; він залишався чимсь зверхнім, досить хистко прив'язаним до народу. Громада залишалася цілковитим господарем свого ґрунту, своїх вправ, і тільки в зверхніх справах стикалася з устроєм княжим”². Інавгураційна доповідь в загальних рисах окреслювала проблематику історію Русі, яка стала для вченого предметом його наукових і дидактичних пошуків на довшу перспективу. М. Грушевський декларував ідею тягlosti та нерозривності народної історії, проголошував “народ-націю”, що “тісно і нерозривно сполучені між собою... як одні і ті ж змагання народні, одна і та ж головна ідея переходить через увесь той ряд віків, в так одмінних політичних і культурних обставинах”³.

Виступ М. Грушевського у Львівському університеті став помітним явищем в науковому середовищі. Газета “Діло” писала: “Виклад, котрий зібрані вислухали з великою увагою й нагородили прелегента гучними оплесками, зробив на всіх дуже добре і миле враження, – добре тому, що був виражений від початку до кінця в тоні поважним, науковим, а миле, бо се перший раз довелось русинам почути такий виклад історії своєї Вітчизни з університетської кафедри в рідній і гарній мові”⁴. Польські середовища також оптимістично сприйняли інавгураційну промову М. Грушевського. Цьому сприяли два чинники: вчений приїхав у Галичину як прихильник “нової ери” – польсько-українського порозуміння, а сама лекція була викладена “без жодних політичних закликів з гідним тактом”.

Що ж до окремих студентів, то власне бачення М. Грушевського свого часу передав Мирон Кордуба: “Перше враження особи зовсім не відповідало образів, який витворився в моїй уяві. Низький, худощавий, з незвичайно буйною бородою, Михайло Грушевський з виду зовсім не подобав на ті типи університетських професорів, які я привик зустрічати на Львівським терені”⁵.

Від початку праці у Львівському університеті діяльність М. Грушевського обумовлювалася і загальними процесами, характерними для Львова і Галичини кінця ХІХ ст., системою відносин між австрійськими, польськими та українськими чинниками. Зрештою, і сам приїзд вченого до міста та його професорська кар’єра були пов’язані з реаліями “нової ери” в галицькій політиці, намаганням українців на сеймових засіданнях, у переговорах із державною адміністрацією, намісником К. Бадені, польськими політиками домогтися на

² Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. (12 жовтня 1894 р. за н.ст.).

³ Лист до О. Маковея 3 серпня 1898 р. Владикавказ. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Corresp/1898/1898-08-03osm.html/>.

⁴ Цит. за: Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). До сторіччя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. Львів: Вид-во “Світ”, 1995. С. 3

⁵ Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини) // Вісник СВУ. 1916. Ч. 127. С. 795.

середину 1890-х років однакового потрактування офіційними чинниками українців і поляків та вирішення українського національного питання у Галичині⁶.

Діяльність М. Грушевського у Львові відбувалося в той час, коли польсько-українське протистояння у краї торкнулося університетських справ. Поляки розглядали Львівський університет як чисто польський заклад, натомість українські політики й національні студентські середовища трактували вищу школу як спільну навчальну і наукову інституцію обидвох “найбільших народів” Галичини – українців і поляків, апелюючи, що такими були засади творення університету австрійським цісарем Йосифом II у 1784 р. Кафедра, очолювана М. Грушевським, стала п’ятою українською інституцією в університеті⁷. Певної напруги в університетській справі додавали і самі відносини між українськими політичними силами – русофілами та народовцями та зростаючими політично радикали і їх молодого генерацією.

Однак початковий етап М. Грушевського ще не окреслювався виразною активністю щодо політичних середовищ: вчений зосередився на підготовці навчальних курсів і проблемах дидактики, роботі студентського наукового семінару, налагодженню стосунків і працею в Науковому Товаристві Шевченка. Зміни, які відбувалися у європейських вищих школах, накладали відбиток і на науковому та дидактичному рівні Львівського університету, зокрема, в останній третині XIX ст. почалися кардинальні перетворення не лише відповідно до концепції професійної підготовки спеціалістів, що було наслідком впливу німецької гумбольдтівської школи й кардинально змінювалося відношення університетів до організації наукового процесу. Економічні зміни у Європі того часу стали каталізатором для наукових пошуків університетських вчених, вимагали від них нових рішень не лише в ділянках фундаментального знання, передовсім в сфері природничих та технічних наук, але й вироблення сучасних технологічних рішень⁸.

До нових соціально-економічних умов і потреб пристосовувався також і Львівський університет. Показовим у цьому плані може бути й те, що на Крайовій виставці в Галичині 1894 р. одним із центральних був павільйон Львівського

⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. 247 с.; *Łuczyńska B.* “Nowa era” w stosunkach polsko-ukraińskich, ich wpływ na oświatę w Galicji // *Źródła do dziejów szkolnictwa w Galicji w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie – w perspektywie krystalizowania się narodu ukraińskiego / Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.* – 2014. – T. XVI. – S. 287–290.

⁷ Качмар В. М. Справа українського університету на тлі польсько-українських суперечностей у Галичині 1901–1908 рр. Проблеми слов’янознавства. Львів, С. 47–58.

⁸ Сухий О. Українські та польські університетські середовища у Львові на рубежі XIX–XX ст. // О. Сухий // Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал. – 2011. – №. 5. – С. 29–41; Його ж: Сухий О. Rozwój Lwowskiego środowiska uniwersyteckiego na przełomie XIX i XX w. // *Nauki prawne powiedzą tradycją a współczesnością. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Longchamps de Berier w 70 rocznicę śmierci.* – Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011. – S. 93–120.

університету, де демонстрували найважливіші наукові досягнення та праці вчених цього навчального закладу⁹.

Найбільше в університеті зміни торкнулися філософського факультету, який поєднував у собі природничі, стислі та гуманітарні кафедри. У 1871 р. в університеті розмежували педагогічну підготовку майбутніх богословів та вчителів середніх шкіл. Відбулися певні зміни і щодо викладання мов. Передовсім йшлося про слов'янські мови. Особливим напрямом філологічної освіти стало вивчення східних мов. У Львівському університеті існувала давня традиція вивчати гебральську, арамейську, арабську мови. Розвиток філософії у Львівському університеті пов'язаний із науково-педагогічною діяльністю професора Казимира Твардовського, сучасника М. Грушевського, який свою першу лекцію в університеті прочитав 15 листопада 1895 р.

Потужним науковим напрямом Львівського університету стала історична наука. Поняття львівської історичної школи функціонує вже від кінця XIX ст. і було пов'язане з діяльністю групи істориків, яка сформувалася навколо Ксаверія Ліске (1835–1891). Визначальним для школи був значний аналітичний рівень, високий рівень ерудиції, робота про дослідницьку стислість¹⁰.

До львівської історичної школи належали Тадеуш Войцеховський, Освальд Бальцер, а також “інші львівські історики”: Анатоль Левицький, Антоній Малецький, Антоній Прохаска, Людвіг Фінкель, Адам Шеляговський, Людвіг Кубаля, Александр Семкович та ін.¹¹ До “фахових” істориків треба також зарахувати не тільки дослідників політичної історії, а й істориків права та устрою,

⁹ Сулим Б. Феномен Крайової виставки в Галичині 1894 р.: історичний огляд. Львів: Поллі, 2007. С. 81; *Przechadzka po Wystawie Krajowej*. Lwów, 1897, S. 26; *Stęmp geograficzno statystyczne Historija i organizacja wystawy*. Lwów, 1897, S.160–161.

¹⁰ Pisulińska J. Problematyka żydowska w pracach historyków tkzw. *Lwowskie szkole historyczne // Dielo kulturowe szladowisko historyczne Lwowa w XIX–XX w. Tom II / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilnaka*. Rzeszów: WUR, 2004, S. 192.

¹¹ Pyter M. Oswald Barzer i lwowska szkoła historyczno-prawna. *Lublin: Wydawnictwo KUL*, 2010, 406 s.; Romek Z. Ludwik Kubalja (1838–1918) // *Złota kniegi historiografiji Lwowski XIX i XX wieku / Pod red. J. Maternickiego Prz w spółpracy L. Zaskilnjaka*. Rzeszów WUR, 2007, S.157–180; Blachowska K. Ludwik Finkel (1858–1930) // *Złota kniegi historiografiji Lwowski XIX i XX wieku / Pod red. J. Maternickiego Prz w spółpracy L. Zaskilnjaka*. Rzeszów WUR, 2007, S. 285–308; Kolbuszewka J. Jań Ptasznik (1876–1930) // *Złota kniegi historiografiji Lwowski XIX i XX wieku / Pod red. J. Maternickiego Prz w spółpracy L. Zaskilnjaka*. Rzeszów WUR, 2007, S. 467–482; Kolbuszewska J. Historija kultury jako samodzielna dziedzina bydawcza a lwowski praca Jana Ptasznika // *Bielo kulturowe szladowisko historyczne Lwowa w XIX–XX w. Tom II / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilnaka*. Rzeszów: WUR, 2005, S.430–440; Centkowsky J. Ludwik Finkel jako dydaktyk historiji historyche // *Dielo kulturowe szladowisko historyczne Lwowa w XIX–XX w. Tom II / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilnaka*. Rzeszów: WUR, 2004. S. 201–208; Ruda O. Ludwik Kubalja jaka badacz dziejów stosunków polsko-ukraińskich XVII w. // *Dielo kulturowe szladowisko historyczne Lwowa w XIX–XX w. Tom II / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilnaka*. Rzeszów: WUR, 2004, S. 209–217; Maternicky J. Polski szkoły historyczne w Lwowe w XIX w. // *Dielo kulturowe szladowisko historyczne Lwowa w XIX–XX w. Tom III / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilnaka*. Rzeszów: WUR, 2005, S. 23–45; Pawaliec T. Szkoła czy śladowisko? (Lwow i lwowcy w historycy –

культури (О. Бальцер, С. Дністрянський), істориків літератури (А. Брюкнер, К. Студинський, О. Колесса), визначних письменників та публіцистів (Л. Василевський, Ф. Равіта-Гавронський, І. Франко, М. Павлик), етнографів та інших, оскільки серед їхніх праць є також історичні¹². Необхідно зазначити, що журнал “Kwartalnik Historyczne” об’єднував навколо себе дослідників, які виявляли інтерес до розвитку історичної науки.

Львівське історичне коло показувало, що історичні знання набували особливої уваги, акумулюючи в собі політичні, національні, культурні та суспільно-економічні гасла. Видатні історики часто ставали натхненниками національно-визвольних рухів, намагаючись на практиці реалізувати тезу про “право на окремішність”.

Унікальне значення для української історичної науки мала діяльність в університеті Михайла Грушевського, який розробив навчальні курси, пов’язані з національною проблематикою, сформував у рамках студентського наукового семінару історичну школу, представники якої згодом стали в переважній більшості відомими істориками. Роботу в університеті професор М. Грушевський поєднював із діяльністю в НТШ.

Протягом 1894–1897 рр. М. Грушевський уклав курс університетських лекцій з історії України стосовно трьох головних періодів: княжого, литовсько-польського і нового (читання здійснював протягом семи семестрів). Згодом цей курс був повторений 1898–1901 рр., оскільки, як визнавав сам професор, – цей курс лише представляв політичну історію, а згодом був доповнений поглядами адміністративного устрою, культурною історією та іншим.

Оскільки у 1897 р. М. Грушевський розпочав роботу над “Історією України-Руси”, то і в університетський курс не вносилися доповнення і корективи відповідно до появи томів “Суцільної історії України”: 1897–1898 рр. – I-й том; 1899 р. – II-й том; 1900 р. – III-й том; 1903 р. – IV-й том; у 1905 р. – V-й том; до початку Першої світової війни були представлені ще VI, VII, VIII і IX томи¹³.

Зокрема у лекційних курсах була представлена оригінальна концепція історичного розвитку східних слов’ян, етнічна історія українських територій, включаючи і Закарпаття, привнесено нові сюжети не лише політичної історії, але й історії культури, адміністративного та судового устрою, релігійно-церковних відносин. Новим у лекціях професора стало висвітлення економічної історії: це

uwagie metodologiczne) // *Dzielo kulturowe szladowisko historyczne Lwowa w XIX-XX w. Tom III / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilnaka. Rzeszów: WUR, 2005, S. 46–60*; Тельвак В. Українська історична наука на сторінках часопису “Kwartalnik Historyczne” (до 1914 р.) // *Dzielo kulturowe szladowisko historyczne Lwowa w XIX-XX w. Tom III / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilnaka. Rzeszów: WUR, 2005, S. 245–256*.

¹² Зашкільняк Л. Стосунки між українськими і польськими істориками на зламі XIX і XX ст. // *Dzielo kulturowe szladowisko historyczne Lwowa w XIX-XX w. Tom II / Pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilnaka. Rzeszów: WUR, 2004, S. 273*.

¹³ Кондратюк К.К. Педагогічна діяльність М. Грушевського у Львівському університеті / Костянтин Кондратюк // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 68–70.

матеріали про розвиток сільського господарства і сільських відносин, ремесла та торгівлі.

Проте найважливішими в теорії національної історії стали лекції прочитані М. Грушевським у демократичній літній школі в Лонжюмо (Париж) у 1903 р., де він представив власну народницьку концепцію історичного розвитку. На відміну від пануючої тоді в офіційній російській історіографії схеми розвитку історичного процесу за М. Карамзіним, С. Соловйовим, В. Ключевським, М. Погодіним, Михайло Грушевський розробив власні підходи до вивчення цього питання¹⁴.

В узагальнюючій формі позиція М. Грушевського викладена у статті “Звичайна схема “руської” історії та справа раціонального укладу історії Східного Слов’янства” (1904). Квінтесенцією авторських роздумів є думка про те, що “общерусской” історії не було і не може бути, як нема “общерусской” народності. Може бути історія всіх “руських народностей”, кому охота їх так називати, або історія східного слов’янства. Вона й повинна стати на місце теперішньої “руської” історії¹⁵.

Саме ідея про необхідність вивчення різних гілок східного слов’янства була плідною, як правомірним видається заклик до необхідності перегляду пануючої на той час погодинської теорії, яка розцінювала Київську Русь виключно як творіння великоруської народності. М. Грушевський запропонував інший шлях вирішення цього складного питання. По-перше, він категорично заперечує домагання Московської Русі на частину давньоруської спадщини, спадкоємцем якої, на його думку, не виключно “українсько-руська народність”, оскільки вона створила Київську державу. По-друге, М. Грушевський запропонував вивчати, насамперед історію народу, а не держави, що обумовлюється її підпорядкованою роллю з боку економічних, культурних і національних факторів. І, по-третє, визначаючи “поважання до... першинства й важкої історичної ролі” великоруської народності він, як уже згадувалось, закликав вивчати історію “кожної народності окремо, в її генетичнім приємстві від початків аж до нині”¹⁶.

Думки та ідеї вченого були реалізовані в процесі написання ним “Історії України-Руси”, а також інших, як наукових, так і популярних праць.

¹⁴ Загальні риси появи нової схеми простежуються у працях, датованих 1896, 1900, 1901 рр. (вони вже помітні в рецензіях на книги: П. Мілюков “Очерки по истории русской культуры. Население, экономический, государственный и сословный строй”. СПб, 1896; збірнику статей “Русская история с древнейших времен до смутного времени”. М., 1898. Вып. I; монографії М. Ясинського “Лекции по внешней истории русского права”. К., 1898).

¹⁵ Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства. Твори: у 50 т. / М. Грушевський; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. – Львів: Видавництво “Світ”. – 2002. – С. 302

¹⁶ Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства. Твори: у 50 т. / М. Грушевський; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. – Львів: Видавництво “Світ”. – 2002. – С. 211, 302–304.

Слід відзначити, що ця схема стала органічною частиною наукової творчості учнів М. Грушевського. Водночас, представники школи професора здійснили “перехід від народницьких засад висвітлення історичного процесу до державницького напрямку в історії”¹⁷. Державницькі ідеали в перспективі розділяв і сам М. Грушевський¹⁸.

В історії України-Руси всі авторські думки та узагальнення ґрунтуються на відомій схемі розвитку історичного процесу, обнародованій М. Грушевським у 1904 р. Вузлові моменти її було повторено в 1906 р. у передмові до другого видання “Очерки истории украинского народа” (СПб 1906. с. III–VII), а також викладено у третьому виданні першого тому “Історії України-Руси”. Мало того, після 1906 р. вчений навіть загострив окремі питання, ширше і розгорнуто аргументував їх. М. Грушевський висловив сподівання, що “не мине ще повних десятиліть, а конструкція української історії як органічної цілості від початків історичного життя руських племен до наших часів буде здаватися таким же нормальним явищем, як десять літ тому здавалася (і тепер здається людям, які не мали нагоди над цим задуматися) оте вклеювання українських епізодів в традиційну схему “государства Россійського”¹⁹.

В цитованій “Історії України-Руси” окремий масив матеріалу присвячено формуванню праслов’янської території, ареалу розселення народів, диференціації різних груп племен слов’янського світу і ін. У цьому аспекті значного творчого доробку вченого найбільш рельєфно простежується його концепція про відсутність “загальноруської” історії. На цю ідею працює авторська теза про встановлену “тотожність антів з українськими племенами”²⁰, про те, що історія Київської держави належить українцям.

М. Грушевський переконливо довів, що створення держави – це закономірний і об’єктивно обумовлений результат попереднього історичного розвитку східних слов’ян. Показуючи форми життя східнослов’янського світу, М. Грушевський віддає пріоритет появі та розвитку міст. “Творчим елементом політичній організації й політичних відносинах тих часів, – пише він, стало передусім городське життя, городські відносини”²¹.

¹⁷ Першим державницькі ідеали у представленні національної історії аргументував Степан Томашівський, який першою формою української державності вважав Галицько-Волинську державу // Сухий О. С. Томашівський як представник “державницького” напрямку в українській історіографії // Wielokulturowe srodowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / Pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka. Rzeszow, 2004. S. 351–360.

¹⁸ Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. Львів, 24-25 жовтня 1994 р., Харків, 25 серпня 1996 р., Львів, 29 вересня 1996 р. Львів, 1999. С. 65-85.

¹⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. – Київ-Львів, 1907. – С.4

²⁰ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 4. – Київ-Львів, 1907. – С. 177.

²¹ Там само. – С.374.

М. Грушевський рішуче відкинув норманську теорію походження Русі. Держава, на думку вченого, виникла у слов'ян на власному історичному ґрунті (водночас історик не заперечує “служебного значення” варязького елемента “в процесі будови сеї держави”).

У такому ж широкому загальноісторичному контексті М. Грушевський прагне висвітлити наступні століття існування Київської Русі²².

Згідно європейської традиції, яка панувала у Львівському університеті, особливого значення надавали роботі наукових семінарів та читанню спеціальних курсів. М. Грушевський проводив такі спецкурси: “Великий рух народів”, “Боротьба за Галичину і Волинь в XIV в.”, “Історія Східної Європи в XVII в.”, “Історія Руси XVII–XVIII в.”.

Особливе місце в дидактиці історії займали семінари-вправи. Властиво цей напрям наукової підготовки студентів привів у майбутньому до формування наукової школи професора. “Вправи” включали в себе підготовку до написання наукової роботи: вивчалися проблеми джерелознавства та історіографії, методи історичного досліджу, методика написання історичних робіт.

Наукові вправи студенти здійснювали передовсім вивчаючи твори самого професора. Зasadничим було вивчення джерел, яке вимагало відповідної мовної підготовки та методик опрацювання архівних матеріалів. Ще одним науковим завданням для студентів завжди ставало вивчення історіографії проблеми, саме вона дозволяла визначити проблематику дослідницької праці, окреслити пріоритети для наукового вивчення. Саме ж вивчення джерел відбувалося шляхом читання та тлумачення текстів документів в аудиторії. Важливим, при роботі з текстами, було освоєння палеографії. На усі ці аспекти М. Грушевський звертав увагу членів свого наукового семінару. Професор формував у слухачів високий рівень загальної культури та професійності у розумінні історичних процесів. Усьому цьому активному вивченню джерел сприяла висока дидактична ерудиція самого М. Грушевського.

Визначався М. Грушевський і великим тактом у спілкуванні зі студентами. Зокрема його учень Іван Крип'якевич відзначав ввічливість професора, який завжди звертався до студентів “пане товаришу”, підтримував їх і навіть запрошував до свого дому. Властиво у будинку М. Грушевського проходило

²² Плохій Сергій. Великий переділ: незвичайна історія Михайла Грушевського/ С. Плохій; Український науковий інститут Гарвардського університету; пер. М. Климчук, ред. Я. Цимбал - К. : Критика, 2011, 598 с.; Винар, Любомир. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації = Mykhailo Hrushevskyi: historian and nation builder : статті і матеріали / Л. Винар; Укр. іст. т-во, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, НАН України. – Київ; Нью-Йорк; Торонто: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 302, Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) : у 50-ліття смерті / Л. Винар: Сучасність, 1985. – 120 с.; Винар Любомир. Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року. – Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто: Б.в., 1981. – 47 с.

читання наукових рефератів, здійснювалася їх підготовка до публікації у виданнях НТШ. Професор радо позичав студентам книги із власної бібліотеки²³.

Натомість учні М. Грушевського (в основному ті, ще перебували в еміграції) не були такими оптимістичними у трактуванні професора. Скажімо, Микола Чубатий зазначав, що лекції вченого не були надто нецікавими, а студенти почувалися більше задоволеними на його “історичних семінарах”, які проходили у невимушеній атмосфері, де обговорювалися методи історичного дослідження та джерелознавства²⁴. Ще один емігрант – студент Львівського університету Мирослав Січинський зазначав, що воліє краще читати М. Грушевського, ніж його слухати²⁵.

Науковий семінар вченого у Львівському університеті став основою формування його школи істориків. Наукова підготовка спеціалістів не вичерпувалася лише університетом: студенти-українці працювали в бібліотеці НТШ, відвідували засідання історичної секції, а окремі з них стали штатними працівниками цієї наукової установи і знаходились у близьких наукових та приятельських контактах з М. Грушевським. Підготовлені до наукової праці студентів і працівники НТШ залучалися до підготовки джерельних та джерелознавчих видань: “Жерела до історії України-Руси”, «Український архів», “Збірник” та інших видань інституції. У рамках виконання наукових вправ студенти семінару професора виконували окремі допоміжні роботи з підготовки “Записок Наукового Товариства Шевченка”, які протягом 1895–1913 рр. виходили під редакцією М. Грушевського (з 1897 р. він був головним редактором). Усе це створило особливу науково-дослідницьку атмосферу в оточенні професора, оскільки в ЗНТШ друкувалися історики, літературознавці, фольклористи, громадські діячі. За цим стояла, передовсім, титанічна праця Грушевського: за час його редакторської роботи було видано понад 100 томів ЗНТШ. З ініціативи професора у 1898 р. почав виходити “Літературно-науковий вісник”, який відіграв велику роль у популяризації гуманітарних наукових знань, відображав культурне життя України.

М. Грушевський визначав проблематику наукової школи: І. Джиджора вивчав питання соціально-економічного та політичного розвитку Гетьманщини у першій половині XVIII ст.; відношення російських урядових структур до України у 1720–1730-х роках; економічну політику російського уряду стосовно України у 1710–1730-х роках. С. Томашівський досліджував історію української культури і церкви, створив синтезу національної історії України найдавнішого часу та

²³ Грицак Я. Чи була школа Грушевського? Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукових конференцій, присвячених М. Грушевському. 24–25 жовтня 1994 р., Харків; 25 серпня 1996 р. Львів. Львів, 1999. С. 168.

²⁴ Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 років. // Український історик. 1975. – № 3, 4. С. 78.

²⁵ Мищик Ю. Листи М. Січинського до М. Грушевського.

ранньомодерного періоду²⁶, І. Крип'якевич вивчав історію Галицько-Волинського князівства, козащини та українських військових формувань²⁷; І. Кревецький висвітлював національні та військові рухи середини XIX ст.²⁸ назагал, проблематика наукових пошуків “Школи” базувалася на вивченні історії західно-українських земель від Галицько-Волинської держави до початку XX ст.

Дискусійним залишається питання стосовно того, кого можна зараховувати до історичної школи М. Грушевського. Вчений до своїх учнів зачисляв О. Терлецького, Д. Коренця, М. Кордубу, С. Томашівського, С. Рудницького, О. Целевича, Ю. Кміта, Ю. Кузеля, О. Чайківського, В. Герасимчука, О. Сушка, Ф. Галійчука, І. Джиджору, І. Кревецького, І. Крип'якевича²⁹. Окремі дослідники до його школи зараховують В. та Є. Барвінських, Б. Бучинського, М. Чубатого³⁰.

На сьогодні немає одностайної думки стосовно того, скільки учнів входило до Львівської школи М. Грушевського: їх кількість в сучасній історіографії за різними підрахунками складає від 30 до 40 осіб³¹. Однак незважаючи на той факт, що достеменно точно підрахувати їх кількість неможливо, слід стверджувати, що значне число учнів М. Грушевського вплинули на подальший розвиток історичної науки. Серед них Мирон Кордуба, Степан Томашівський, Омелян Терлецький, Іван Джиджора, Іван Крип'якевич, Іван Кревецький та інші.

²⁶ Пришляк В. Михайло Грушевський та Іван Джиджора // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26-28 жовтня 1994 р.). До сторіччя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. Львів: Вид-во “Світ”, 1995, С.54-56.; С. Томашівський досліджував історію української культури і церкви, створив синтезу національної історії України найдавнішого часу та ранньомодерного періоду; Томашівський С. Церковний бік української справи. С. Томашівський; Союз визволення України. – Відень: Накладом “Союза визволення України”, 1916. – 24 с. , Його ж: Історія церкви на Україні / Степан Томашівський. З друк Америки, 159 с.; Вступ до історії Церкви на Україні (там само, т. IV, 1932, С. 1–160). Українська історія. Старинні і середні віки, 1919 р.

²⁷ Іван Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. – Київ: Наукова думка, 1984. – 176 с.; Його ж: історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / [І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. ; упоряд. Б. З. Якимович]. – 4-те вид., змін. і допов. – Львів: Світ, 1992. – VIII, 702 с., Його ж: Крип'якевич, Іван Петрович. Історія козащини для народу і молоді / Іван Крип'якевич. – Львів: Накладом фонду “Учітєся, брати мої!”, 1922. – 7; Його ж: Богдан Хмельницький і Москва (до роковин Шевченка), Львів, 1911.

²⁸ Кревецький І. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848 – 1849 рр. / І. Кревецький // Записки НТШ. – 1905. – Т. 63. – С. 1 – 26; Т. 64. – С. 27–58; Його ж: Кревецький І. Проби організування руських національних гвардій в Галичині 1848–1849 / І. Кревецький // Записки НТШ. – 1913. – Т. 113. – С. 77–146.

²⁹ Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року. Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто, 1981. С.16.

³⁰ Грицак Я. Чи була школа Грушевського? Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукових конференцій, присвячених М.Грушевському. 24–25 жовтня 1994 р. Харків; 25 серпня 1996 р. Львів. Львів, 1999. С.168.

³¹ Пришляк В. Український історик Іван Джиджора // Український історичний журнал. – 2006. – №6 – С. 58.

М. Грушевський став ініціатором творення археологічних та етнографічних експедицій студентів у Львівському університеті (окремі з них відбувалися коштом професора); у рамках археографічної комісії НТШ були організовані наукові експедиції до архівів та відділів рукописів бібліотек Харкова, Петербурга, Москви, Варшави і Кракова.

Проживаючи у Львові, М. Грушевський, як професор університету, не стояв осторонь політичної діяльності. Протягом першого року роботи у Львові вчений відходить від табору народовців О. Барвінського, з якими зрештою був пов'язаний його переїзд з Росії до Австро-Угорщини і зближується з Іваном Франком, а згодом починає співпрацювати з Русько-Українською радикальною партією. Однак, під впливом галицьких обставин у 1899 р., він переходить до Української національно-демократичної партії. Очілником цієї політичної структури був Юліан Романчук, а Михайло Грушевський мав виконувати функції заступника³².

Однак і в цій політичній структурі він перебував недовго. Учений мав і відстоював власні погляди на політичні перспективи Галичини, що не завжди збігалися з візіями керівництва УНДП. Політичні погляди М. Грушевського негативно трактувалися керівництвом університету. Усе це створювало нездорову обстановку навколо особи Грушевського. Йшлося про його українську мову викладів (лекцій), українофільські погляди та ін. У фонді XXVI Державного архіву Львівської області представлені документи щодо праці професора Грушевського в Університеті: це доноси, написані керівництвом університету та окремими викладачами та студентами, подані у намісництво та до міської влади. Усі вони були спрямовані на те, щоби професор залишив роботу в університеті.

У період 1989-1991 рр., автор працював в Архіві зовнішньої політики Російської імперії у Москві, і віднайшов матеріали засідань Польських народовців у Кракові, де містилися заклики до польських сил щодо створення нестерпної ситуації для праці і життя М. Грушевського у Львові та університеті: “Уберите со Львова Грушевского, он страшно опасный враг”³³. Водночас загострення національного конфлікту в Галичині на початку XX ст. між українцями і поляками призвело й до змін в університеті, які були пов'язані з рухом українців за власну національну вищу школу³⁴.

³² Расевич В. Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова. // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р. Львів, 1999. С. 160–161; Плохій С. Великий переділ: незвичайна історія Михайла Грушевського. – Київ: Критика, 2011. С. 56

³³ Із виступу док-ра Людвіка Колянковського (університетські практики) // Докладная записка секретаря консульства Российской империи во Львове, колл. асс. Олферьева П-го / Засідання “Правиці” – народових демократів у Кракові 18 травня 1899 року. 1. АЗПРІ. Ф. 151, Оп. 482, Спр. 3425, Арк. 7.

³⁴ До цього часу характерна дискусія, про яку зазначає західний дослідник Віктор Лейн: польські історики стверджували, що університет почав свою історію від привілею, виданого

У листі до К. Білиловського Михайло Грушевський зазначав: “Треба знати, що львівський університет правительство призначило русинам, захопили його поляки через свою перевагу, але се володіння фактичне, а не юридичне: доси є закон, що кожний професор може викладати по-українськи або по-польськи, як схоче. Се значить, що треба би лише перевести на катедри русинів більше число, то будем мати і українсько-руські виклади. Це розуміють поляки і не пускають русинів на катедри. Інша дорога – указати помноження кафедр з спеціально українською мовою, але для цього треба передовсім теж доцентів”³⁵.

У 1897 р. у газеті “Діло” М. Грушевський зазначив: “Добиваймося свого університету”. Відтоді він став у кагорті політичних та громадських діячів, інтелігентів, які розпочали боротьбу за створення у Львові самостійного українського університету. Свої погляди на формування національної освіти М. Грушевський виклав у праці “Справа українського університету у Львові” (1899)³⁶.

Каталізатором руху за національний університет були, безумовно, і самі студентські виступи, які вилилися передовсім у відому сецесію українських студентів із Львівського університету (студенти масово залишали стіни університету і переїзджали на навчання до інших вищих учбових закладів Австро-Угорщини – у Відень, Прагу, Кошице та ін. міста. – О. С.), яка розпочалася з грудня 1901 р. і закінчилася в липні 1902 р. Вважають, що саме ця акція завершила перший і легальний етап боротьби українського студентства за національну вищу школу в Галичині³⁷.

Проблема заснування українського університету у Львові на зламі XIX–XX ст. стала одним із ключових напрямів українсько-польського суперництва. Питання виходило за освітні рамки, оскільки позначилося на діяльності

королем Яном Казимиром 1661 р., українські історики, хоч і не так одностайно (ставлення українських істориків у радянські часи визначалося лояльною позицією комуністичної влади, яка перейняла польський погляд на це питання і в 1961 р. провела гучні святкування 300-річчя Львівського університету), приписували ухвалу відкриття університету 1784 р. австрійському імператорові Йосифові II та заперечували будь-який зв'язок цього університету з іншими навчальними закладами, які існували до ліквідації Єзуїтського ордену 1773 р. // Лейн В. Г. Дати на службі націй: польсько-українська дискусія кінця XIX – початку XX ст. навколо дати заснування університету у Львові // Україна модерна / За ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. Львів, 1999. С. 122–123.

³⁵ Лист до К. Білиловського перед (не пізніше) 29 жовтня (10 листопада) 1897 р. Львів. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.mhrushevsky.name/uk/Corresp/1897/1897-11-10kob.html>.

³⁶ Ковба Ж. Науково-освітня концепція М. Грушевського (Львівський період) // М. Грушевський і західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. Львів, 28-29 жовтня 1994 р. Львів, 1995. С. 76.

³⁷ Романюк А. Боротьба за український храм науки у Львові (1900-1914) // Студентський шлях. Львів, 1931. Ч. 738. С. 134.

Галицького сейму та австрійського парламенту³⁸. Однак, проблему українського університету у Львові в австрійській державі так і не було розв'язано³⁹.

Працю М. Грушевського у Львівському університеті ускладнювали його конфлікти з членами НТШ, які передовсім носили політичний підтекст. Це спостерігалось під час Загальних Зборів НТШ у 1897, 1901, 1904, 1913 років. Контрверсії з приводу керування М. Грушевським Товариством ніколи не були внутрішньою справою НТШ, оскільки за статуту Товариства в голосуваннях брали участь дійсні члени, до числа яких належали всі визначні політики Українсько національно-демократичної партії, члени Галицького Сейму і представники української репрезентації в Австрійському парламенті. Головними противниками М. Грушевського були не так внутрішні опоненти, а представники галицького політикуму, зокрема голова національних демократів К. Левицький. Причиною невдоволення партійних лідерів галицьких українців було те, що М. Грушевський 1904 р. вийшов з УНДП і протиставив їй власну політику. Доповнювався конфлікт і проблемами відносин професора з учнями⁴⁰.

В роботі НТШ під час головувань М. Грушевського були труднощі й перешкоди, що негативно позначились на функціонуванні структур Товариства, в якому постійно виникали конфлікти.

Причиною конфліктів були як соціально-психологічні, так і політичні моменти, зокрема незгода київського професора з “новоерівським курсом” Української парламентської репрезентації у Відні, Народним Комітетом у Львові. Деякі вчені вважають, що незадоволення М. Грушевським викликало утворення в Києві Українського наукового товариства (УНТ) на зразок НТШ (1906) і перенесення туди ж “Літературно-Наукового Вісника” (1907), бажання вченого мати в Товаристві незалежних від політики людей.

У 1910-х роках ці конфлікти призвели до остаточного розриву М. Грушевського з НТШ, що стало завершенням низки інтриг на науковому форумі галицького суспільства початку ХХ ст.

Головна причина кампанії проти голови НТШ в його останньому конфлікті з опозицією полягало у публіцистичній активності вченого, який відстоював наукове спрямування діяльності Товариства. Неминучим стало загострення полеміки після виходу збірки статей публіцистики М. Грушевського “Наша політика”

³⁸ Obserwator [Грушевський М.]. Листи з-над Полтви . Лист третій в справі українсько-руського університету у Львові // Літературно-науковий вісник. Львів, 1899. Т.8. С.84–116.

³⁹ Докладніше див.: Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ- початок ХХ ст.). Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка. 1999. 118 с.; Його ж: Питання про створення українського університету у Львові в австрійському парламенті на початку ХХ ст. // Львів: місто – суспільство – культура: зб. наук пр. / за ред. Мар'яна Мудрого. Львів, 1999, С.423

⁴⁰ Горинь В. Останній конфлікт М. Грушевського в НТШ // Михайло Грушевський і західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.) / до 100-річчя від початку діяльності М.Грушевського у Львівському університеті, Львів, Вид-во “Світ”, 1995, С. 38–40

(1911). Вчений робить два основні висновки, аналізуючи суспільне життя Галичини: політична розбіжність галицьких провідників з народом становить одну з найнебезпечніших сторін українського життя краю; друге – це занепад культурно-національних вартостей, що збіглося із легковаженням принциповості в політиці та з небажанням займатися всякою ідеологією. “Хочемо самостійності економічної, стає тепер модним кличем. Але не треба забувати, що не менше, а ще більше важно і не минуче потрібно стати на власні ноги в сфері культурній”⁴¹.

Разом з опозицією в НТШ галицькі провідники по суті влаштували нагінки на М. Грушевського, прагнучи усунути його з голови Товариства, загалом позбутися з Галичини. Полеміку було розпочато анонімною брошурою “Наша політика і професор М. Грушевський” (1911), автором якої, правдоподібно, був колишній учень М. Грушевського Степан Томашівський. Згодом виходить друга брошура з грифом “Строго довірочно”, анонім якої заховався за так званий Комітет громадського добра (1913), із різноманітними звинуваченнями Грушевського, до того ж не в доброму тоні, підступно, лайливо “крім хамської підлости, диявольськи коварно”⁴².

Після використання брошури на загальних зборах НТШ М. Грушевський зрозумів, що в такій атмосфері працювати не зможе, і він вирішив зрезигнувати з головування, покинути працю в Товаристві. “А я незалежно від вислуду сеї боротьби почуваю себе морально визволеним від усякого дальшого страждання на галицькій ґрунті”, – пише він у листі до Є. Чикаленка з 23 (5) серпня 1913 р.⁴³

Першого квітня 1914 р. на засіданні Виділу НТШ зачитано заяву М. Грушевського – рішення тепер було остаточне.

Певну сатисфакцію від галичан М. Грушевський одержав під час святкування 60-літнього ювілею і 40-річчя наукової праці в жовтні 1926 р., коли тодішній голова НТШ Кирило Студинський у своїй промові віддав належне тому, хто так багато зробив для Галичини⁴⁴.

⁴¹ Горинь В. Останній конфлікт М. Грушевського в НТШ // Михайло Грушевський і західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.) / до 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті, Львів, Вид-во “Світ” 1995. С. 38–40.

⁴² Горинь В. Останній конфлікт М. Грушевського в НТШ // Михайло Грушевський і західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.) / до 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті, Львів, Вид-во “Світ”, 1995. С. 38–40.

⁴³ Горинь В. Останній конфлікт М. Грушевського в НТШ // Михайло Грушевський і західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.) / до 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті, Львів, Вид-во “Світ” 1995. С. 38–40.

⁴⁴ Кліш А. *Кирило Студинський як дослідник полемічної літератури XVI–XVII ст. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 5. У 2 ч. – Ч. 1.; Шкраб’юк П. М. Грушевський і М. Павлик: довкола конфлікту в НТШ // Михайло Грушевський і західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.) / до 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті, Львів, Вид-во “Світ”, 1995, С. 79–82.

Висновки. Особливим в історії Львівського університету був період кінця XIX – початку XX ст, який ознаменував новими науковими пошуками, що стали наслідком освітніх змін в усій Австро-Угорщині; водночас цей етап був означений значними політичними рухами, передовсім національними. Важливою складовою українського політичного руху стала боротьба за український університет у Львові.

Поступ української науки в гуманітарному напрямку був пов'язаний з діяльністю професора М. Грушевського, який, прибувши із Київського університету, протягом 1894–1913 рр. очолював кафедру всесвітньої історії з особливим оглядом на історію Східної Європи. Саме у львівський період вчений створив багатотомну “Історію України-Руси” концепцію національно-державного будівництва “України-Руси” та “України”, написав свої найважливіші твори, відредагував понад 100 томів ЗНТШ. Фундаментальним висновком вченого стало обґрунтування народницької концепції тягlosti історичного процесу українського народу від “найдавніших часів аж до нині”, реалізації концептуальних засад української історії найдавніших часів, середньовіччя і ранньомодерного часу історичного процесу XIX – початку XX ст. Обґрунтувавши народницький напрям вивчення історії в національному історіописанні, вчений та його учні почали реалізовувати державницьку концепцію національно-державного будівництва “України-Руси” та “України”.

У процесі викладацької діяльності у Львівському університеті М. Грушевський створив власну школу молодих дослідників, які згодом реалізували себе як відомі науковці і політики. Українська історична наука у Львові завдяки діяльності М. Грушевського вибудовувалася на кращих європейських зразках, відповідала високому теоретико-методологічному рівню, творила конкуренцію вченим інших національностей університету.

Діяльність М. Грушевського у Львівському університеті була пов'язана з НТШ, яке очолював вчений формуванням дослідницьких проєктів, бібліотеки українознавства, підтримкою молодих вчених.

MYKHAYLO HRUSHEVSKY - PROFESSOR OF LVIV UNIVERSITY

Oleksiy SUKHYI

Ivan Franko National University of Lviv,
Mykhailo Hrushevsky Department of Modern History of Ukraine,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The article covers the activities of M. Hrushevsky at the University of Lviv in 1894-1913; it is shown that the scientific problems of the scientist were identified in the inaugural lecture and implemented at the Department of World History with special reference to the history of Eastern Europe in the coverage of three main periods: princely, Lithuanian-Polish and new. The content of the populist concept in national historiography is highlighted; the scientist denies the “all-Russian” history; recognizes

the longevity of the history of the Ukrainian people. The conceptual provisions of the scientist were realized by him in the history of Ukraine-Russia. Special courses and scientific seminars-exercises took a special place in the professor's didactics. They became the basis for the formation of the historical school of M. Hrushevsky at Lviv University and NTSH. M. Hrushevsky's work at Lviv University was complicated by conflicts with the Polish university leadership, and later with some members of the NTSh.

Key words: M. Hrushevsky, Lviv University, history of the Ukrainian people, special courses, scientific seminars.